

ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume 5 Issue 4, Special Issue on Lausanne, p. 301-309, July 2013

Sultan II. Abdülhamid'in Irak'daki Emlakı

The Saniyya Lands of Sultan Abdulhamid II in Iraq

Albertine Jwaideh*
Çev. Dr.Burcu KURT**

Sultan II. Abdülhamid dönemine damgasını vuran ve Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü hızlandıran otuz üç senelik otokratik yönetim ve buna eşik eden tüm olumsuzluklar şimdiye kadar birçok çalışmaya konu olmuş, hakkında çok az şey bilinen Irak örneği dışında, çeşitli vilayetlere dair birçok eser kaleme alınmıştır. Bununla birlikte bu dönem, kadim Mezopotamya topraklarının tarihinde önemli dönüm noktalarından birini oluşturmaktadır. Her ne kadar merkezden uzak ve ihmal edilmiş de olsa, Dicle ve Fırat'ın verimli toprakları, planlı bir biçimde bölgedeki *seniyye* arazilerini genişletmiş olan Sultan Abdülhamid'in zihninden hiçbir zaman irak olmamıştır. Bu nedenle, geç on dokuzuncu yüzyıl Irak'ı hakkında bu gelişmelere vakıf olmadan yapılacak herhangi bir yorum, konunun sosyo-ekonomik ve idari önemine binaen yetersiz olacaktır.

Seniyye veya hanedan toprakları, Osmanlı Sultanı'nın *mülkü* (özel mülkiyet) konumundaydı. Sultan, bu topraklar üzerinde kanun tarafından *mülk* olarak tanımlanmış olan arazilerin sahiplerine sağlanan her türlü haktan faydalanabilirdi. Ayrıca bu topraklardan elde edilen gelir, *mallakiya*, de Sultan'a aitti¹. Bu topraklarda geçerli olan kanunlar, mal sahibinin ölmesi halinde uygulananların haricinde, diğer *mülk*lerle aynıydı. Sultanlara ait olan tüm şahsi eşyalar ölümeleri halinde hanedana döner ve sonuç olarak varisler bu topraklar üzerinde hak iddia edemezlerdi. Herhangi bir sultanın ölümünün ardından, devlet yönetimi ailenin her

* Bu makale *Arabic and Islamic Studies in Honor of Hamilton A. R. Gibb*, (ed. George Makdisi), Leiden: E. J. Brill, 1965, ss.326-336'da yayımlanan "The Saniyya Lands of Sultan Abdul Hamid II in Iraq" adlı makalenin çevirisidir.

Albertine Jwaideh'in makalesi 1965 gibi erken bir tarihte yazılmasına ve bu tarihten sonra Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde konuyla alakalı birçok yeni fon açılmış olmasına rağmen halen alanının en iyi makalelerinden biri olma özelliğini korumaktadır. Makale, Arazi-i Seniyye'nin izlediği politikalar konusunda fikir vermekte, Irak'taki geleneksel toprak mülkiyet biçimleri konusuna değinmekte ve bölgedeki seniyye topraklarının listesini vermektedir. Üstelik Jwaideh'in makalesi, yazarın Türkiye'de ulaşılması güç birçok yabancı kaynağı kullanmış olması açısından da ayrı bir öneme haizdir.

** İstanbul Teknik Üniversitesi

¹ Karşılaştırma için bkz. Said B. Hamada, *en-nizamü'l-iktisadi fi'l-Irak*, Beyrut 1938, 30dn, G.B. Admiralty, Intelligence Division, *Handbook of Mesopotamia*, I, Calcutta 1917, s.143; Ahmed Fehmi, *A Report on Iraq*, Baghdad 1926, 30dn; Süleyman el-Bustani, *Kitab İbra ve zikra an el-devletü'l-Osmaniye kabli'd-düstur ve baad*, 1908, s.151.

ferdine mevcut emlakın bir kısmını tahsis ederdi². Bununla birlikte hanedanın mülki haklarına eklenmiş olan bu özellik, ne Sultan'ın yaşadığı müddetçe emlakını dilediği gibi elden çıkarma konusundaki özgürlüğünü ne de bu mülklerden elde ettiği kazancı dilediği gibi kullanmasını etkiliyordu³.

Hanedan toprakları, Sultan Abdülhamid döneminden çok uzun zaman önceden beri Irak'ta var olmakla birlikte hiçbir zaman bu denli önem atfedilecek bir büyüklüğe ulaşmamıştır⁴. Kaynağı tam olarak belirlenememekle birlikte, daha sonradan *seniyye* olarak adlandırılan bu toprakların kökeninin Hass-ı Hümâyûn'a dayandığını söylemek mümkündür⁵. Irak'ta bu mülkiyet biçimindeki büyük artış Abdülhamid'in tahta çıkışıyla başlamıştır. Tarımsal verimliliği yüksek, çok geniş ölçekteki araziler birkaç ay içerisinde Sultan Abdülhamid'in özel mülkiyetine geçirilmiş ve bu nedenden dolayı da Arazi-i Seniyye, Sultan Abdülhamid'in ismiyle anıla gelmiştir⁶.

Irak'ta herhangi bir dönemde hanedana ait olan işlenebilir arazilerin boyutunu veya oranını kesin bir biçimde belirlemek, hatalı ve eksik kayıtlar nedeniyle imkânsız olmasına rağmen bu arazilerin en verimli topraklar üzerinde yoğunlaşması, bu emlakı iktisadi ve idari açıdan önemli kılmaktadır. Bu arazilerin çoğu 1, 2 ve 3 numaralı tablolarda da gösterildiği gibi Hille-Divaniye, Ammare ve Basra bölgelerinde bulunmaktaydı. En geniş *seniyye* arazileri; Albu Muhammed ve Albu Derac aşiretleri tarafından iskan edilen ve son derece verimli topraklara sahip Ammara Sancağı'nda mevcuttu. Ammare Sancağı; Dicle nehrinin sol kolunda, Ammare şehrinin Üzeyr'e kadar uzanarak büyük Çehale kanalının bütün topraklarını içerisine almakta; sağ kolunda ise, Kumeyr kasabasından Üzeyr'e kadar olan bölgeyi kapsamaktaydı⁷. Bu dönemde Basra'da *miri* (devlete ait) arazilerin birçoğu padişah emriyle Arazi-i Seniyye haline getirilmişti. Bunlar arasından ünlü Devasir arazisi Hacı Ahmed bin Hac Nima; Daici, Kavus ve Amiya'dakiler ise Al Yasir tarafından tesis edilmiştir⁸. Musul, Bağdad ve Şehrizer bölgelerinde de *seniyye* arazileri olduğuna dair bulgular vardır⁹. Irak Arazi İskan Dairesi yetkililerinin Müntefik'te de hanedana ait topraklar bulunduğuna yönelik telkinlerine rağmen, gerek Osmanlı gerek Irak Arşivleri'nden elde ettiğim dokümanlardan hiçbirisi söz konusu bölgede bu tarz bir yapılandırmadan bahsetmemektedir.

Sultan Abdülhamid, bu bölgelere seyahat ederek satın alınacak araziler konusunda araştırmalar yapacak özel yetkililer görevlendirmişti¹⁰. Özenle yapılan değerlendirmeler neticesinde elde edilen araziler, çoğunlukla benzerlerinden çok daha verimli ve ülkedeki en

² I.A. 55/3, memorandum no. 8746/16/1, 10/11 September 1920, from the Revenue Secretary to the Civil Commissioner, Baghdad; I.A. 55/3, ref. no. 1498/ M. 1901/366, letter from J. M. de Robeck, High Commissioner, Constantinople, to Lord Curzon, 7 November 1920.

³ *Aynı vesika*, memorandum no. 8746/16/1.

⁴ Örneğin, Topkapı ve Beşiktaş'taki araziler eski zamanlardan beri hanedan topraklarıydı. *Aynı vesika*.

⁵ H. A. R. Gibb ve Harold Bowen, *Islamic Society and the West*, C.1, Oxford 1951, 47 dn.

⁶ Sultan Abdülhamid döneminin ilk iki senesindeki yeni kazanımların boyutları için bkz. Tablo 1.

⁷ Bu konuda Ammare'deki şeyhlerden bizzat elde edilmiş bilgiler için bkz. Arab Bureau, *Tribes of Tigris*, Calcutta 1917, s.10; M. Halife el-Nebhani, *et-Tuhfetü'n-nebhaniyye*, Mısır h. 1342, s.379; BOA, *Y.HUS* 530, 9 Cemaziye'l-evvel 1294; BOA, *Dahiliye* 86, 22 Receb 1304; BOA, *Dahiliye* 725, 1 Rebiü'l-evvel 1313; BOA, *Dahiliye* 1706, 11 Receb 1325; I.A 30/E/19, reg. no. 34, ref. no. 18058, 13 May 1944, report by Sa'd Salih, former Governor of Ammara, s.13.

⁸ Bu arazilerin tarihi için bkz. A. Başayan, *Zubdetü'l-tevarih fi ahvali ehli'l-Basra*, MS Başayan Kütüphanesi Basra, XII, s.194; *Reports of Administration of Divisions and Districts*, 1918, I, Calcutta, s.243.

⁹ BOA, *Dahiliye* 332, 11 Şevval 1306; BOA, *Dahiliye* 240, 25 Şevval 1304.

¹⁰ Bustani, *a.g.e.*, s.149, 151.

müreffeh bölgelerden oluşmaktaydı¹¹. Kanun hükümlerine göre, Arazi-i Seniyye, diğer özel şahıslarda olduğu gibi, yalnızca satın alma, hediye ve bunun gibi durumlarda genişletilebiliyor ve aynı yasal prosedür bu tarz malların edinim sürecinde de işliyordu¹². Arazi-i Seniyye İdaresi personeli bu arazilerin satın alınmasına dair düzenlenen belgelerin kaydedilmesine büyük çaba sarf etmiştir. Her tutanak dikkatlice düzenlenmiş; örneğin, belirli verimli araziler yalnızca Sultan'a layık bulunmuş¹³, Sultan'ın arazisine bitişik toprakların kiralanması uygun görülmemiş¹⁴, Arazi-i Seniyye'ye komşu verimli toprakların yabancıların eline düşmemesi için satın alınması yoluna gidilmiş¹⁵, seniyye mülküne bağlı kanallar tarafından sulanan toprakların sahipleri su imtiyazı için bedel ödemek zorunda bırakılmış ve ödeyemediği takdirde derhal arazilerine el konulmuştur¹⁶. Sultan'ın arazilerine sınır olan verimli bölgelerin mültezimleri bu arazileri satmaya zorlanmış¹⁷ ve seniyye emlakının su kaynaklarına çıkışını engelleyen araziler de aynı şekilde satın alınmıştır¹⁸. Hatta komşu arazilerde aşiret mensupları arasında meydana gelen sorunlar dahi bu toprakların Arazi-i Seniyye'ye katılması için yeterli bir neden addedilmiştir¹⁹. Komşu aşiretlerin geleneksel otlaklarının bir kısmının hal-i hazırda Emlak-i Seniyye'ye ait olan topraklarla çakıştığı başka örnekler de mevcuttur. Bu gibi durumlarda komşu otlakların da seniyye arazilerine dâhil edilmesi ve tüm otlakların birleştirilmesi yolu tercih edilmiştir. Bir defasında ikiden yüz altmış yedi dönüme kadar değişen büyüklüklerde yirmi bir arazi bu örnek dâhilinde Emlak-ı Seniyye'ye katılmıştı²⁰. Araziler kimi zaman hediye olarak özel şahıslar tarafından²¹ verilebilmekte veya ödenmemiş borçların karşılığı olarak da edinilebilmekteydi²². Bazı durumlarda da yeni inşa edilmiş kanalların civarındaki verimli *miri* araziler, Seniyye İdaresi tarafından işlenmedikleri takdirde boş kalacakları gerekçesiyle, *mevat* (ölü topraklar) statüsünde Arazi-i Seniyye'ye katılmaktaydı²³. *Mülk* statüsündeki özel şahısların arazileri de Abdülhamid'in gözünden kaçmamış ve bunların çoğu ya arazilerini terk etmeye zorlanmış veya bu şahıslara topraklarını satmaları için gözdağı verilmişti. Sultan'ın temsilcileri tarafından uygulanan keyfi yetkilere karşı özel mülkiyet sahipleri güçsüz durumdaydı. Haklarını savunanlar hapse atılabileceği gibi bunların en azından birisi topraklarının müsadere edilmesine karşı çıktığı için hayatını kaybetmişti²⁴.

Görünüşe göre, Sultan Abdülhamid döneminde Arazi-i Seniyye'ye dâhil edilen *miri* toprakların birçoğu, tek bir kuruşun bile el değiştirdiğine dair delil olmaksızın "satın

¹¹ *Salname-i Bağdad* (h. 1318), s.416; *Salname-i Bağdad* (h. 1322), s.243, 255, 259; el-Nebhani, *a.g.e.*, s.379; *Zevra*, no 1040.

¹² BOA, *YA.HUS* 192, 27 Sefer 1297; BOA, *YA.RES* 618, 4 Ramazan 1297; BOA, *YA.RES* 345, 13 Cemaziye'l-ahir 1297.

¹³ BOA, *Dahiliye* 143, 3 Şaban 1304; BOA, *Dahiliye* 332, 11 Şevval 1306.

¹⁴ BOA, *Dahiliye* 86, 22 Receb 1304.

¹⁵ BOA, *Dahiliye* 240, 25 Şevval 1304.

¹⁶ BOA, *Dahiliye* 298, 10 Zi'l-kade 1304.

¹⁷ BOA, *Dahiliye* 143, 3 Şaban 1304.

¹⁸ BOA, *Dahiliye* 155, 13 Şevval 1306.

¹⁹ BOA, *Dahiliye* 86, 22 Receb 1304.

²⁰ BOA, *Dahiliye* 27, 5 Receb 1304. Bir dönüm 0.62 akreye eşittir. (Akre, 0.404 dönüme denk gelen bir arazi ölçü birimidir. ç.n.)

²¹ BOA, *Dahiliye* 143, 3 Şaban 1304.

²² *Reports of Administration*, 1918, I, s.338.

²³ BOA, *Dahiliye* 615, 10 Muharrem 1306.

²⁴ el-Bustani, *a.g.e.*, s.149.

alınmıştı”²⁵. Örneğin 1882 senesinde Seyyids Zuveyn'in Caara'daki toprakları müsadere edilerek, hiç bir bedel ödenmeksizin Arazi-i Seniyye'ye dâhil edilmiş ve daha önceden “ölü toprak” statüsünde olan bu toprakları işleyerek verimli hurma bahçelerine dönüştüren Seyyidslerin kanuni hakları tamamıyla göz ardı edilmişti²⁶. Diğer vakalarda da, yalnızca peşinat ödenmiş ve kalan taksitler ya göz ardı edilmiş veya bilerek unutulmuştur. Arazi-i Seniyye İdaresi'nin arazilerin kazanımına dair kayıtlarında genellikle ödenecek miktar ve hangi fondan ödenmesi gerektiği yer almaktaydı. Sultan'ın şahsi hazinesinden ödenmiş olması muhtemel bazı arazi bedelleri²⁷ bulunmakla birlikte, ödemeler çoğu zaman doğrudan bu fondan yapılmamaktaydı. Bunun için en yaygın olarak kullanılan kaynak, Sultan'a ait ödenmemiş *tahsisat-ı seniyye* ve borçlar için *bedel* (bir hizmet yerine ödenen para) ödemekte olan maliye hazinesiydi²⁸. Bununla birlikte *seniyye* arazileri, düpedüz kamulaştırmadan, Sultan'ın parasıyla satın alınmaya kadar birçok değişik şekilde elde ediliyordu²⁹.

Arazi-i Seniyye, bu arazilerin yoğunlaştığı bölgelerde çeşitli şubeleri olan ve Arazi-i Seniyye İdaresi olarak bilinen iyi organize edilmiş bir teşkilat tarafından yönetilmekteydi. Bu yapı, tüm yerel mülki idarelerden bağımsız, yalnızca İstanbul'a karşı sorumlu olan ve bizzat Sultan'dan emir alan özel bir personel tarafından yönetilen kapsamlı bir idari kuruluştur. Vali ve kaymakamlar, gerek duyulduğunda yardım ve destek sağlamak dışında, bu arazilerle ilgili meselelere dâhil olma yetkisine sahip değildi³⁰. Bununla birlikte, askeri yetkililer ile Arazi-i Seniyye İdaresi arasında yakın bir bağ mevcuttu. Genelde, Bağdad Emlak-ı Hümayun şubesi müdürü aynı zamanda VI. Ordu-yı Hümayun Kumandalığı³¹; İdare'nin Basra şubesi müdürü ise, bu vilayetteki askeri kuvvetlerin komutanlığı görevini yürütmekteydi³². Askeri kuvvetler ile Arazi-i Seniyye İdaresi arasındaki bu yakın bağ, Osmanlı ordusunun, Sultan'a ait topraklardan baskı yoluyla vergi toplayabilecek tek kuvvet olmasından ileri gelmekteydi. Üstelik yalnızca askeri kuvvetler bünyesinde iyi derecede eğitim görmüş mühendisler ve arazi ölçüm memurları bulunmaktaydı³³.

²⁵ I. A. 55/3, memorandum no. 8746/16/1, 10/11 September 1920; I. A. ref. no. 1498/M. 1091/336, 7 November 1920, *Reports of Administration, 1918, I, s. 74*.

²⁶ Arab Bureau, *Arab Tribes of the Baghdad Wilayet, July 1918*, Calcutta 1919, s. 188.

²⁷ I. A. 55/3, ref. no. 1498/ M. 1091/366, 7 November 1920.

²⁸ BOA, *Dahiliye* 298, 10 Zi'l-hicce 1304; BOA, *Dahiliye* 240, 25 Şevval 1304; BOA, *Dahiliye* 27, 5 Receb 1304; BOA, *Dahiliye* 332, 11 Şevval 1306; BOA, *Dahiliye* 86, 22 Receb 1304; BOA, *Dahiliye* 166, 6 Şaban 1305; BOA, *Dahiliye* 132, 17 Şaban 1304.

²⁹ I. A. 55/3, ref. no. 1498/ M. 1091/ 366, 7 November 1920.

³⁰ *Handbook of Mesopotamia*, I, s.143.

³¹ BOA, *YA.RES* 182, 5 Rebiü'l-evvel 1299; Hamada, *a.g.e.*, s.127; Fehmi, *a.g.e.*, s. 30.

³² BOA, *Dahiliye* 1706, 11 Receb 1325.

³³ Buna dair karşılaştırma için bkz. S. Haider, *Land Problems of Iraq*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, London University 1942, s.421.

Tablo 1³⁴
1294(1877) yılında elde edilen Arazi-i Seniyye'nin listesi

Birinci Kısım		
<i>Livaların İsmi</i>	<i>Kazaların İsmi</i>	<i>Arazilerin İsmi</i>
Kerbela	Musaiye b	Musaiye b
Kerbela	Musaiye b	Nasıriye
Kerbela	Musaiye b	İskenderiye
Hille	Verdiye	Verdiye
Bağdad	Samarra	Duceyl
Hille	Samarra	Hamam el Kebir ve Arazi el Hava
Hille	Hille	Arazi Banafşa
Bağdad	Hille	Arazi Tarniye
İkinci Kısım		
Kerbela	Hille	Creet bahçelerinin yarı hissesi
Kerbela	Hille	Mahmudiye bahçelerinin yarı hissesi
Kerbela	Hille	Mutlak Şarki bahçelerinin yarı hissesi
Kerbela	Hille	Mianid bahçelerinin yarı hissesi
Kerbela	Kerbela	Mutlak Garbi bahçelerinin yarı hissesi
Üçüncü Kısım		
Ammare	Ammare	Ebu Hilane
Ammare	Ammare	Çibisa
Ammare	Ammare	Bakma
Ammare	Ammare	Umm al Dibis
Ammare	Ammare	Ebu Rummana
Ammare	Ammare	Teçriba
Ammare	Ammare	Şinbila
Ammare	Ammare	Baghl
Ammare	Ammare	Umm Safran
Ammare	Ammare	Açça
Ammare	Ammare	Umm al Riş
Ammare	Ammare	Misandak
Ammare	Ammare	Drud
Ammare	Ammare	Hanbuşa
Ammare	Ammare	Zairiye
Ammare	Ammare	Asbir
Ammare	Ammare	Ebu Cir
Ammare	Ammare	Arazi al-Bahr
Ammare	Ammare	Ebu Al Kubh

³⁴ Bağdad vilayetindeki arazilerin kaydedildiği defterden Sultan'ın emlakına eklenmişti. BOA, YA.HUS 530, 9 Cemaziye'l-evvel 1294.

Ammare	Ammare	Ebu Şobri
Ammare	Ammare	Ebu Caab
Ammare	Ammare	Arazi Balhas
Ammare	Ammare	Ebu Fisaive

Tablo 2

1294 (1877) yılından sonra Güney Irak'ta elde edilen Arazi-i Seniyye

(İstanbul Arşivleri'ndeki dokümanlardan hazırlanan kısmi liste: Bu tablo, Tablo 1'de bahsedilen arazi isimlerinden hiçbirisini içermemektedir.)

<i>Konum</i>	<i>Arazi İsmi</i>
Bağdad	Ebu Gureyb ³⁵
Bağdad	el-Rıdvaniye ³⁶
Bağdad	el-Tarmiye ³⁷
Necef	Yeni yapılan Hamidiye Kanalı boyunca uzanan arazi ³⁸
Hilla ve Hindiye arasında	Abu Garak ve Abu Arays ³⁹
Hille	Şkara Seyyid Muhammed, Yusufiye ve Melih ⁴⁰
Şamiye	Caara ⁴¹
Ammare	Dinan, Tamriye ve Filha ⁴²
Kut	Musabhiye ve Abu Sofar ve Bghalia ⁴³
Kut	Şadi ⁴⁴

Tablo 3

Basra'daki Arazi-i Seniyye'nin Listesi⁴⁵

1. Devasir'deki el-Sieba mukataası ve Duvayib'e kadar uzanan ekleri
2. Diyyayci
3. Kavus
4. Amiya
5. Harisa'daki bir kısım arazi
6. Araza

Diğer arazilerle kıyaslandığında, *seniyye* arazilerinin Sultan Abdülhamid dönemi boyunca iyi yönetildiğini söylemek mümkündür⁴⁶. Bu dönemde kanalların drenaj ve kazı

³⁵ BOA, YA.HUS 1187, 23 Ramazan 1305; *Salname-i Bağdad* (h. 1318), s.416.

³⁶ BOA, YA.HUS 247, 16 Ramazan 1302; *Salname-i Bağdad* (h. 1318), s. 416.

³⁷ *Salname-i Bağdad* (h. 1318), s.416.

³⁸ BOA, *Dahiliye* 615, 10 Muharrem 1306.

³⁹ BOA, *Dahiliye* 143, 3 Şaban 1304.

⁴⁰ BOA, *Dahiliye* 155, 13 Şevval 1306.

⁴¹ BOA, YA.HUS 1187, 23 Ramazan 1305; *Salname-i Bağdad* (h. 1318), s.416.

⁴² BOA, *Dahiliye* 86, 22 Receb 1304.

⁴³ BOA, *Dahiliye* 155, 6 Şaban 1305, *Salname-i Bağdad* (h. 1322), s.259.

⁴⁴ *Salname-i Bağdad* (h. 1322), s.255.

⁴⁵ *Reports of Administration*, 1918, I, s. 243. Sonuncusu dışında bu bölgedeki *seniyye* arazilerinin tarihi için bkz. Başayan, a.g.e..

⁴⁶ *Civil Administrative Report, 1919*, part 1, Mosul, s.24.

çalışmaları yakından ve sürekli olarak takip edilmiş⁴⁷; arazilere giden dereler ve kanallar üzerinde köprüler inşa edilmiş⁴⁸; mültezimler ağaç dikme ve yetiştirme konusunda cesaretlendirilmiş⁴⁹; ürünler için yeterli depolama alanları tahsis edilmiş ve böylece herhangi bir doğal afet tehlikesinden *seniyye* arazilerinden elde edilen ürünlerin en az zararla çıkması sağlanmıştır. Sonuncusu, toplanan mahsullerin yakın gözetim ve yeterli depolama olanakları sayesinde, yağmur ve zararlı haşerelerin şiddetli tahribatından korunmasıyla mümkün olabilmıştır⁵⁰. Tüm bu imkânlar, şüphesiz, bu arazilerin verimliliğine ve zenginliğine büyük oranda katkıda bulunmuştur. Arazi-i Seniyye ile diğer topraklar arasında farklılık yaratan etkenlerden biri de Arazi-i Seniyye İdaresi'nin arazi elde etme politikaları hakkında halk katında mevcut olan malumattır. İdare'nin yeni araziler elde etmeye yönelik bu politikası, mal sahiplerinin toprakları üzerinde ciddi yatırımlar yapma konusunda cesaretini kırmakta ve sonuç olarak ürün verimliliğinde azalma ve refah düzeyinde düşüşe sebep olabilmekteydi.

Irak'ta *seniyye* arazilerinde yaşanan genişlemenin aşiret içi yönetim veya arazi mülkiyeti pratikleri üzerinde fark edilebilir derecede etkisi olduğunu gösteren çok az kanıt mevcuttur. Örneğin, Ammare'de aşiret mensupları arasında kanun ve düzenin sağlanması daha önce olduğu gibi, *seniyye* arazilerinde de *iltizamın* ihale edilmesi sürecine bağlı kalmıştır⁵¹. Hatta Arazi-i Seniyye İdaresi'nin mevcudiyeti, sadece işlerin yerel idareye göre daha güç ve karmaşık bir hal almasına sebep olmuştur. Arazi mülkiyet biçimleri konusunda ise Arazi-i Seniyye İdaresi yerel usulleri uygulamaya devam etmiştir. Ammare'de hem *miri* hem de *seniyye* arazilerinde iltizam usulü devam etmiştir. İltizamlar kağıt üstünde beş yılda bir açık arttırma ile ihaleye çıkarılmakta⁵²; fakat bunların süreleri değişebileceği gibi bunlara keyfi olarak da son verilebilmekteydi⁵³. Hille-Divaniye'de, *seniyye* arazilerini elinde bulunduran aşiretler bu toprakları kendi aşiretlerinin *malı* (lazma) olarak görmekte ısrar etmiş ve gerçekte de bu şekilde kullanmışlardır⁵⁴. Aynı şekilde Basra'da da, hurma bahçeleri üzerindeki, *ta'aba* olarak da bilinen, geleneksel arazi mülkiyeti pratikleri geçerliliğini sürdürmüştür⁵⁵.

⁴⁷ Mesela Duceyl arazisinin hasılatı *seniyye* topraklarına katılmasının ardından oldukça artmıştı. *Zevra*, no.1040. Ayrıca bkz. Başayan, *a.g.e.*, XII, s.194.

⁴⁸ *Zevra*, no. 1355; BOA, *YA.Hus* 1187, 23 Ramazan 1305.

⁴⁹ Başayan, *a.g.e.*, s.195.

⁵⁰ BOA, *YA.HUS* 1187, 23 Ramazan 1305.

⁵¹ İltizam ile, bu suretle *bedel* olarak bilinen toplu bir miktarın geri dönüşü karşılığında belli bir arazi için arazi sahipliğini ve hükümet otoritesini üstlenen mültezim veya sözleşmeyi yapan kişinin atama şartları ve görev süresini belirleyen ihale kast edilmektedir.

⁵² *Tribes of Tigris*, s.18.

⁵³ Örneğin *Zevra* no.1068, 12 Safer 1300, yalnızca bir sene süreyle geçerli olan bir iltizamdan bahsetmektedir. Dahiliye Nezareti'nin 22 Şaban 1324 tarihli bir yazısı ve 6. Ordu Kumandanlığı'na gönderilen 30 Temmuz 1322 tarihli bir mektup arazilerin iki veya üç yıllık süreler için kiraya verildiğini ifade etmektedir. BOA, *Dahiliye* 2443, 12 Şaban 1324.

⁵⁴ F. M. Al Farun, *el-kazai'l-aşairi*, Bağdad 1941, s. 159, 170. Karşılaştırma için bkz. *Reports of Administration*, 1918, I, s. 72, 121, 134, 186; Sir Ernest Dowson, "Preliminary Notes on Land Settlement in Iraq", *MS, Ministry of Interior*, Bağdad, s.2. Hille-Divaniye'deki arazi mülkiyeti pratikleriyle ilgili detaylı bilgi için bkz. A. Jwaideh, *Land and Tribal Administration of Lower Iraq under the Ottomans from 1869 to 1914*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Oxford University 1958, ss.536-559.

⁵⁵ Başayan, *a.g.e.*, s.194; *Reports of Administration*, 1918, I, s.243. Basra'da bulunan hurma bahçelerindeki ortak arazi mülkiyeti modeli, ağaçların ekilmesini ve yetiştirilmesini sağlayan *ta'ablara* (arazide meskun mültezimler) arazi ve ürünler üzerinde kesin kazanılmış haklar öngörmekteydi.

Arazi-i Seniyye İdaresi tarafından mülkiyet payı veya *mallakiye* olarak toplanan hâsılatın oranı hayli değişken olmakla birlikte, çoğu zaman söz konusu topraklar *seniyye* idaresine geçmeden önce uygulanan geleneksel pratikler takip edilmiştir. Bu oran, brüt hâsılatın onda birinden yarısına kadar değişmekteydi⁵⁶ Ammare'de yüzde altmışlara kadar çıkabilmekteydi. Bu % 60 oranı, muhtemelen daha önce *mallak* (arazi sahibi) ve kiracının birlikte ödedikleri aşar vergisi veya resmi vergilerin oranının beşte bir olarak belirlenmiş olduğu topraklar için geçerliydi. Bu araziler *seniyye* topraklarına dâhil edildiklerinde yüzde yirmi olan aşar vergisine yüzde kırk veya ellilik *mallakiye* de eklenerek, toplam hâsılatın yüzde altmışı, Arazi-i Seniyye İdaresi tarafından talep edilmeye başlanmıştır⁵⁷. Bu rakam ise fahiş bir talepti. Zira geriye kalan yüzde kırk çeşitli ölçeklerde aşiret şeyhleri, aşiret önde gelenleri, harmancılar ve diğerleri arasında paylaşılmaktaydı. Bu durumda toprağı asıl işleyen kişi olan fellah ise, çoğu zaman hissesine düşen cüzi bir payla yetinmekte, bir de arazinin ekimi için gerekli masrafları ödemek zorunda kalmaktaydı. Bundan dolayı, *seniyye* hissesi olarak talep edilen miktarın tamamen ödenebilmesi mümkün gözükmemektedir.

Sultan'ın özel mülkiyeti vergiden muaf tutulmuş fakat bu ayrıcalık, geleneksel olarak toplanan aşar vergisinden kendilerine düşen payı ödemek mecburiyetinde kalan mültezimleri kapsamamıştır. Hatta bu mültezimlerden toplanan vergiler maliye hazinesine değil, sultanın şahsi hazinesine gönderilmiştir⁵⁸. Bu şekilde Sultan, hem *mallakiye* hissesini hem de aşar vergisini kendisi almış oluyordu. Buna karşılık, mültezimler de *seniyye* arazilerini işlemekten ciddi kazanımlar elde etmekteydi. Mültezimlere tohum alımında kullanılmak üzere faizsiz kredi sağlanmış⁵⁹, su temini konusunda öncelik verilmiş ve bunlar zorunlu askerlik ile her türlü mecburi çalıştırma biçiminden muaf tutuldukları gibi⁶⁰ polis baskısından da korunmuşlardı⁶¹. Bu ayrıcalıklar toprağı işleyenleri çalışmaya ve *seniyye* arazilerinde kalmaya ikna etmek amacıyla yönelikti. Bununla birlikte *seniyye* arazilerinde toprağı işleyenlerin, aynı konumdaki başka arazilerde çalışanlardan daha başarılı olmaları durumunda bu, çoğu zaman söz konusu toprakların diğerlerinden daha verimli olmasına mal edilmekteydi.

1908 devriminin neredeyse hemen ardından, Jön Türkler Sultan Abdülhamid'in özel emlakından bir kısmını devletin idaresine devretmişlerdir. Bu durum 1 Eylül 1324 (14 Eylül 1908) tarihli Meclis-i Vükela kararlarına da kaydedilmiş ve aynı gün İrade-i Seniyye'ye iktiran etmiştir. Her ne kadar *seniyye* olarak adlandırılmaya devam etmişse de, bu topraklar yeni kurulmuş olan Emlak-ı Müdevvere Dairesi'nin⁶² idaresine devredilmiş ve askeri kışlalar, kamu binaları ile bunun gibi diğer çeşitli mülklerle aynı listeye eklenmiştir. Bu tarihten sonra, söz konusu araziler eskiden olduğu gibi ilgi görmemiş ve özellikle Basra'da bulunan hurma bahçeleri örneğinde görüldüğü gibi hâsılatları ciddi anlamda düşüş göstermiştir. Bununla birlikte bu arazilerdeki toprak mülkiyeti pratikleri önemli ölçüde aynı şekilde kalarak devam etmiştir⁶³.

⁵⁶ *Handbook of Mesopotamia*, I, s.145.

⁵⁷ *Reports of Administration*, 1918, I, s.244.

⁵⁸ *Zevra*, no. 1021.

⁵⁹ BOA, YA.HUS 1187, 23 Ramazan 1305.

⁶⁰ el-Bustani, *a.g.e.*, s.151; S. Haider, *a.g.e.*, s.422.

⁶¹ *Civil Administrative Report, 1919*, part 1, Mosul, s.24.

⁶² Bu kararların yayınlanmış İngilizce bir çevirisi için bkz. I. A. 55/3. Ayrıca bkz. I. A. 55/3, no. 8746/16/1, 10/11 September 1920; I. A. 55/3, ref. no. 1498/M. 1091/366; *Reports of Administration*, 1918, I, s.243.

⁶³ *Reports of Administration*, 1918, I, s.243.

Kaynaklara dair not

Yayınlanmış raporlar, tarihsel çalışmalar ve benzerleri dışında bu makalenin ana kaynakları şunlardır:

1. İstanbul'daki Osmanlı Arşivleri. Bunlar dipnotlarda "BOA" başlığıyla yer almakta, ardından ilgili nezaret veya dairenin ismi (Dahiliye, Yıldız Hususi, Yıldız Resmi) ve sonrasında dosya numarası gelmektedir. Gerekli olan yerlerde daha ayrıntılı şekilde referans verilmiştir.

2. Irak İçişleri Bakanlığı'nın Arazi İskan Dairesi Arşivleri. Bunlar "I.A" başlığı altında, ardından dosya numarası ve gerekli olduğu durumlarda sicil numarası ve bireysel dokümanların referans numarası şeklinde gösterilmiştir.

3. Al-Zevra, Osmanlı dönemi Bağdad vilayetinin resmi gazetesi. Midhat Paşa tarafından çıkarılmaya başlanan ve Arapça-Türkçe olarak yayınlanan bu gazetede, yalnızca devletin resmi karar, beyanat ve raporlarını değil çeşitli haberler de yer almaktaydı. Bu makalede ele alınan dönemin büyük bir kısmında, bu gazete Bağdad'da basılan tek gazete olma özelliğini korumuştur. Bu gazeteye dair referanslar, "Zevra" başlığı altında, basım tarihi ile beraber verilmiştir.